

Др ЈОВАН ДУБОВАЦ

виши научни сарадник, ИИРПС – Београд

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ОДНОСИМА РЕВОЛУЦИОНАРНИХ КРУГОВА РУСИЈЕ И СРБИЈЕ У XIX ВЕКУ*

"Није никакво претеривање када се тврди да, изузимајући Русију, незграпне поуке социјал-комунистичког апостолата у Европи, нигде нису пале на погодније тло од оног у Србији".¹ Тако је пре више од сто година, тачније 1876. године, писао мађарски либерални лист, *Pester Lloyd*. Повод оваквом писању био је "комунистички устанак" у Србији, како је писао исти лист, а заправо у питању је био догађај из историје социјалистичког покрета Србије познат под иманом "Црвени барјак". Победа социјалиста на изборима за општинску управу у Крагујевцу 1875/6. године, коју су они манифестовали носећи у поворци кроз град црвену застазу, с правом је запрепастила владајуће кругове у Србији, изазвале узбуну у грађанским круговима суседних земаља и одјекнула у европској како грађанској, тако и социјалистичкој штампи. Када се и данас са дистанце од сто година узму поменуте чињенице у разматрање, изазивају не мало изненађење. Јер, није лако објаснити како се могло догодити да у једном од највећих градова Србије, њеној бившој престоници, Крагујевцу, у политичком одмеравању снага приликом избора за општинску управу победе присталице социјалистичких идеја, које су се тек неколико година пре тога појавиле у Србији! И то се десило у земљи у којој је капиталистички друштвени развој био тек у зачетку, са незнатним бројем радника. А тако нешто, да социјалисти добију на изборима управу у неком већем граду (да и не говоримо о престоницама) у далеко развијенијим земљама Европе, где је у то време већ постојала бројна организована радничка класа са знатно дужом социјалистичком традицијом, у земљама где је социјализам као идеја потекао, није се, колико је нама познато, догодило. (Из овог контекста изузима се, наравно, Париска комуна која је представљала нешто сасвим друго, неупоредиво значајније и разумљиво). Неспорно је да је "Црвени барјак" био израз снаге и утицаја социјалиста на друштвена збивања у то време у Србији. И то је многим који су пратили развој социјалистичког покрета Србије, или су га касније изучавали, утолико теже било објаснити, јер се није могло једноставно сместити у теоријске калупе за тумачење

* Овај прилог аутор је поднео на међународном научном скупу у Москви, одржаном 12-14. октобра 1987. под називом "Југословенски народи и Русија у XIX веку. Политичке, друштвене и културне везе".

историјских процеса. Тај, на први поглед, парадокс међу првима је још 80-тих година XIX века уочио *Беноа Малон (Benoit Malon)*, један од вођа Париске комуне, када је писао да ће се онај који, руководећи се историјским материјализмом, буде проучавао социјалистички покрет у Србији узалуд трудити да узроке тој појави нађе претежно у економској сфери.² И савремени амерички научник, *Вутфорд Меклилен (Woodford McClellan)*, покушавајући да одгонетне исту појаву, велики значај придаје интелектуалној снази главних протагониста социјалистичких идеја у Србији³ (што би се могло готово изједначити са случајношћу). На то ћемо се касније осврнути пошто, најпре, укратко изнесемо појаву револуционарних струја, затим носиоце, облике и садржај односа између српских и руских револуционарних кругова, како бисмо их могли упоређивати и коментарисати.

Данас у југословенској историографији постоји мање-више прихватљиво и аргументовано објашњење појави, развоју, снази и значају социјалистичког покрета у Србији 70-тих година XIX века. Исто би се могло рећи и за однос руске и совјетске науке према револуционарно демократском покрету у Русији 60-тих и 70-тих година. (Нешто се мање зна о деловању српских студената у раду тајних револуционарних група у Русији у последње две деценије XIX века). О везама и односима ова два покрета је доста писано и код нас у Југославији и у Совјетском савезу (мада још увек не постоји опсежнија и свобухватнија студија о томе). У фактографском погледу мало би се могло томе додати. Ипак, у оквиру широке теме научног скупа "Југословенски народи и Русија у XIX веку. Политичке, друштвене и културне везе" заслужује, по нашем мишљењу, посебну пажњу и осврт на појаву и односе руских и српских револуционарних кругова. На то обавезује и цитирани текст на почетку саопштења.

Мисао о револуционарном преображају у Русији први пут се, као што је познато, јавља са декабристима. Под утицајем француске буржоаске револуције а после наполеоновских ратова, у првом потпунијем контакту са Западном Европом, група официра, племића, врских интелектуалаца, дубоко се разочарала упоређујући Русију са Европом, јер је у сваком погледу – економском, културном и политичком то поређење било врло упадљиво, чак драстично на штету Русије. Али, то разочарење није било депримирајуће. Напротив, оно је распалило патриотска осећања ових младих интелектуалаца. Заверили су се и заветовали да се, по цену живота, боре за еманципацију своје домовине, за уклањање дубоке провалије између развијене Европе и заостале Русије, за европеизацију Русије. Главну препреку у остваривању овога завета видели су у самодржављу и крепосном систему. Царизам се брутално обрачунао са декабристима, али је њихова идеја о уништењу самодржавља и крепосног права остала и била кроз читав XIX век главни циљ прогресивне мисли Русије.

Ако је декабристе инспирисала француска револуција и њене тековине, за генерацију руских револуционара 40-тих година XIX века, као и за све касније генерације револуционара, главни подстрек њиховом раду биле су социјалистичке идеје. Како је на ову генерацију деловао социјализам као визија хуманог друштва будућности, најбоље показују речи које је у заносу, као у трансу, написао *Бјељински*. За њега је идеја социјализма постала "идејом идеја... алфа и омега уверења и знања". Он је њоме објашњавао "свој живот... и живот свих са којима... се сретао на путу ка животу...".⁴ За најис-

такнутијег представника ове генерације *Херцена* социјализам је требало да послужи као средство да се Русија приближи Европи, прескачући фазу капиталистичког развоја. А главну улогу у томе требало је да одигра сеоска општина. *Херцен* је развио и теорију о младим народима као пролетерским нацијама.

И док је *Херцен* био опчињен слободама на Западу и прижељкивао такве слободе у Русији, најистакнутији представник револуционарних демократа 60-тих година *Чернишевски* политичку слободу појединаца није одвајао од економског ослобођења сељака и радника. Он је у сељачкој револуцији видео средство економског и политичког преображаја Русије. Зато је решење сељачког питања повезивао са променом поретка у целини. *Чернишевски* је сматрао да се друштвене супротности у Русији могу решити само радикалним променама, револуцијом, јер тешке прилике у Русији на то упућују. Ту мисао је сликовито изразио у познатом Писму из провинције објављеном у *Херценовом Колоколу*-у 1860. године: "...Наш положај је ужасан, неиздржљив, и само секира може да нас избави, и ништа осим секире неће помоћи... Другог спаса нема."⁵

И *Чернишевски* је, као и *Херцен*, у револуционарном преображају Русије видео значајну улогу сеоске (руске) општине. Али, док је *Херцен* идеализовао руску општину, сматрајући чак да би она могла бити узор социјалистичког преображаја и за Западну Европу, *Чернишевски* је истицао да је општина руска специфичност која, уз помоћ западноевропске револуције, може послужити као прелазна форма социјализма ка вишем облику организовања производње. Ово је значајно место размишљања *Чернишевског*. (Сличну могућност револуције у Русији, уз ослон на сеоску општину, изразио је касније *Маркс* у једном писму *Вери Засулич*. *Чернишевски* је сматрао да се на тај начин може прескочити капиталистичка фаза развоја у Русији, чиме би се избегло њено заостајање за Европом.

Чернишевски је имао негативан однос према панславизму. По његовом мишљењу панславизам представља тежњу самодржавља за покоравањем словенских племена и народа. Уместо руске "помоћи" Словенима, сматрао је да код њих треба пробудити тежњу за сопственим ослобођењем. Он је био и против ратова Русије са Турском јер је то, с једне стране, спречавало провођење реформи у Русији, а с друге, изазвало подозрење европских сила које у наведеној помоћи Русије поробљеним Словенима виде њену тежњу за проширивањем њене власти и моћи.

Своје идеје о револуционарном преображају *Чернишевски* и сви "нови људи", тзв. разночинска интелигенција, нису могли јавно да изразе због владајуће самодржавне реакције у Русији. Зато су, нарочито у почетку, то чинили у књижевној форми. Сви су се они на том пољу огледали. Али, њима је књижевност послужила само као средство у борби за друштвене промене. Јер, није случајно *Писарев* истицао да у економском и укупном друштвеном преображају Русије главну улогу треба да одиграју природне и техничке науке и да због тога млади људи треба да се опредељују за инжињере, економисте, лекаре, а не за књижевност.

Богатство револуционарних идеја *Чернишевског* и његових сабораца 60-тих година XIX века у Русији било је непресушно врело из кога су разне струје у револуционарном покрету русије после њих црпле снагу. Међу овима

ћемо само поменути *Бакуњина* и његове присталице, као и *Петра Лаврова*, идеолога народњаштва.

Изнели смо сасвим укратко најважније мисли револуционарног покрета Русије до појаве социјалдемократског покрета. Тежиште смо ставили на приказ идеје "оцева" и "деце", јер је то ближе нашој теми.

Револуционарни покрет у Србији јавља се крајем 60-тих година XIX века и везује се за продор социјалистичких идеја у Србију. Од истог момента датирају и везе са руским револуционарним круговима, што је разумљиво када се зна да су први пропагатори социјалистичких идеја, *Живојин Жујовић* и *Светозар Марковић*, са тим идејама најпре дошли у додир док су боравили на студијама у Русији. У вези са овим, истакли бисмо значајну чињеницу да је од тада па кроз читав деветнаести век (а и касније, до првог светског рата) било у Русији Срба студената који су учествовали у раду руских револуционарних кружока и група и да су они били мост за одржавање веза између руских и српских револуционара. Поред *Жујовића* и *Марковића*, крајем 60-тих година боравио је у Русији и *Васа Пелагић*. Касније, 70-тих и 80-тих година у руским револуционарним круговима кретали су се, такође студенти, *Окица Глушчевић*, *Јеврем Кочовић* и *Марко Николић*, као и радник *Андра Банковић*.⁶ Деведесетих година је међу најистакнутијима био *Драгутин Поповић*, а на прелазу два века боравили су у Русији и учествовали у раду социјалдемократских организација Русије будући први српски социјалдемократски посланик *Михајло Илић*, као и један од истакнутих вођа српског социјалдемократског покрета до првог светског рата и потоњи секретар Комунистичке партије Југославије *Филип Филиповић*.

Овај боравак Срба револуционара у Русији и њихово учешће у раду револуционарних група и организација, само је један од видова одржавања веза и односа руских и српских револуционарних кругова. Поменућемо и друге. То су: сарадња српских револуционара у руској прогресивној штампи, превођење дела руских револуционара на српски језик, прихватање неких идеја руских револуционара и њихово пропагирање у Србији, учешће руских (и украјинских) револуционара у ослободилачким покретима српског народа, боравак руске емиграције у Србији (тзв. Руска колонија), превођење дела српских револуционара на руски, односно украјински језик и пропагирање неких њихових идеја међу украјинским револуционарима и, најзад, везе и односи српских револуционара са руским револуционарним круговима у емиграцији и стварање заједничких организација. Занимљиво је, поменимо и то, учешће српских студената социјалиста у међусобним сукобима различитих струја руске револуционарне емиграције.

Горње наводе поткрепићемо примерима. Када је реч о сарадњи српских револуционара у руској напредној штампи, треба истаћи да је у том погледу најплоднији био *Живојин Жујовић*. Он је, као што је познато, сарађивао у листовима: *Очерки*, *Голос*, *Современик*, *Санкт-Петербуркске вестности*.⁷ Што се тиче превођења дела руских револуционара на српски језик, библиографи наводе да су највише превођени *Писарев*, *Чернишевски* и *Лавров*.⁸ Са истраживачке тачке гледишта занимљиво је превођење дела српских револуционара на руски језик. Колико је нама познато превођена су само дела *Светозара Марковића* на украјински језик.⁹ Када се зна које су идеје *Светозара Марковића* нарочито истицали украјински револуционари, а то су идеје о

револуцији у Србији и на Балкану, као и идеје о стварању федерације слободних јужнословенских народа на Балкану, намеће се питање зашто су украјински револуционари придавали толики значај федерацији, што није био случај, или бар не у већој мери, колико је нама познато, код руских револуционарних кругова у то време. Интересантно је у вези са тим поменути истицано мишљење да ће ослободилачка борба коју воде балкански Словени дати подстрек револуционарној борби у Русији.¹⁰ Од свих поменутих веза и односа најзанимљивије је, свакако, које су мисли и идеје руских револуционарних демократа усвајали и у своје радове уносили и тако их пропагирали српски социјалисти. Ми ћемо навести само оне најважније. То су: идеје о прескакању капиталистичке фазе друштвеног развоја; улога сеоске општине у револуционарном преображају Русије и Србије; затим борба за реални правац у књижевности, за утилитарну, друштвено ангажовану књижевност и др.

Помињући заједничке организације руских и српских револуционара, мислимо на оне у Швајцарској, а пре свега на тзв. Словенску секцију Прве интернационале у Цириху чији је оснивач био *М. Бакуњин*.¹¹ Мислимо такође на Швајцарску када смо поменули учешће српских студената социјалиста у међусобним сукобима различитих струја руске револуционарне емиграције. Када се *Бакуњин* *разишао са Н. Утином*, српски студенти социјалисти су се поделили на присталице *Бакуњина* и присталице *Н. Утина*, тј. руске секције Интернационале. *Светозар Марковић* је био, као што се зна, уз *Утина*.¹² *Антон Трусов* (из редакције Народног дела, органа руске секције Интернационале) је једним писмом замолио *Светозара Марковића* да код Руса емиграната у Цириху, који су у почетку подржавали *Бакуњина*, посредује за измирење двеју руских струја.¹³ А српски студенти који су били уз *Бакуњина*, једном су чак претукли *Утина*.

Из низа изнетих података види се да су везе и односи револуционарних кругова Русије и Србије били заиста интензивни и разноврсни, да су ови револуционари били умногоме идејно блиски и да су српски социјалисти неке основне идеје о револуционарном преображају руског друштва усвојили и пропагирали их у Србији. Зашто је то тако било и поред тога што су српски социјалисти, а нарочито *Светозар Марковић*, добро познавали *Марксова* дела и уважавали *Маркса*, добро познавали делатност француских социјалиста, као и немачких социјалиста пре *Маркса*, нарочито *Ласала*, о томе је у литератури доста писано.¹⁴

Али, и када говоримо о везама и односима између руских и српских револуционарних кругова и великом идејном утицају који су на прве српске социјалисте извршили руски револуционари, а нарочито *Чернишевски* и генерације 60-тих година, дужни смо да истакнемо да је револуционарни социјалистички покрет у Србији 70-тих година XIX века био истовремено дубоко укореван у европском социјалистичком покрету. И то не само зато што су *Светозар Марковић* и његови саборци настојали да колико је то било практично могуће спроведу у Србији и неке идеје Интернационале, већ, пре свега, зато што су српски социјалисти одржавали тесне везе и са социјалистима европских земаља. Ево неколико чињеница које говоре у прилог томе.

Своју практичну социјалистичку делатност млади српски студенти револуционари отпочели су у Швајцарској која је 60-тих, 70-тих и 80-тих

година била права, да тако кажемо, револуционарна кухиња у којој је, поред руских, било револуционара емиграната из Француске, Немачке, Шпаније, Аустрије и других земаља. Млади српски револуционари нису тамо дошли као емигранти, већ као студенти који су желели да се са револуционарним социјалистичким идејама упознају на самом извору. Сетимо се како су *Ж. Жујовић*, *С. Марковић* и *В. Пелагић* похитали из Русије у Швајцарску. Овде су српски револуционари учествовали у раду три секције Интернационале: у тзв. Интернационалној секцији чије је седиште било у Temple Unique у Женеви, Руској секцији, такође у Женеви, као и тзв. Мешовитој секцији у Цириху. У овој последњој изгледа да су били најактивнији. Оснивач и председник те секције *Херман Гројлих* (Hermann Greulich) пише да је међу најистакнутијим социјалистима ван Швајцарске који су учествовали у раду ове секције био *Светозар Марковић*.¹⁵ На једној седници ове секције, вели Гројлих, присуствовали су готово само Срби, па се на седници чуо само српски језик. Орган ове секције, *Die Tagwacht*, објавио је у четири наставка предавање које је у секцији одржао млади српски студент *М. Сенчански* под насловом "О еманципацији жена".¹⁶ У *Der Volksstaat*-у, органу Немачке социјалдемократске партије, објављен је у шест наставака, махом на првим странама, познати чланак *Светозара Марковића* "Реални (материјалистички) правац у науци".¹⁷ Према нашим непотпуним истраживањима, преко педесет европских социјалистичких листова, органа разних секција Интернационале, извештавало је повремено своје читаоце о збивањима у социјалистичком покрету Србије, сматрајући овај покрет чланом породице Прве интернационале. У поменутом *Der Volksstaat*-у је једно време у заглављу листа била назначена и претплатна цена за Србију.¹⁸ Са редакцијом овог листа на челу са *В. Липкнехтом* (Liebknecht) водили су српски социјалисти занимљиву полемику поводом устанка у Босни и Херцеговини, као и поводом руско-турских и српско-турских ратова 1876-78. Расправа је вођена око односа социјалиста према рату (конкретним ратовима и уопште), према ослободилачким покретима народа и њиховом месту у револуционарној стратегији европске револуције, као и о другим међународним збивањима који су били од утицаја на развој револуционарног социјалистичког покрета у Европи.

Бројна питања из оквира наше теме не могу се у овако кратком саопштењу поменути, нити на њих дати одговор. Али, пре него што кажемо неку закључну мисао, вратили бисмо се на заиста интересантну констатацију изнету у цитату на почетку саопштења. У вези са тим поставља се питање је ли то привид (напред изнета тврдња у *Pester Lloyd*-у) да су социјалистичке идеје у Русији и Србији наишле на плодније тло, него у развијенијим земљама Европе, макар да су те идеје тамо и настале? Или је, можда, заиста било тако? Рекли бисмо да потврдан одговор, у извесном смислу, заслужује друго питање. А, ево, по нашем мишљењу, и зашто.

Социјалистичке идеје на Западу 60-тих и 70-тих година везују се за организовану, конкретну и свакодневну борбу радничке класе на дуге стазе. У неразвијеним, аграрним земљама, какве су тада биле Русије и Србија, пошто класне борбе пролетаријата није било, присталице социјалистичких идеја, имајући за крајњи циљ (као и социјалисти на Западу) стварање бескласног социјалистичког друштва, залажу се у то име за бржи привредни и друштвени развој својих земаља (отуда и тежња за прескакањем фазе капиталистичког

развоја), верујући да тиме приближавају своје земље крајњем циљу. Они зато, иако не одустају од борбе на економском пољу — борбе за решавање социјалних супротности, сасвим разумљиво и оправдано тежиште своје борбе преносе на политичко поље, усмеравајући оштрицу борбе против главних препрека које ометају бржи развој њихових земаља и народа. За присталице социјалистичких идеја у Русији главне препреке су самодржавље и крепосно право. Они се, дакле, поред осталог, боре за рушење конкретног самодржавља свим силама (и револуцијом) и то што пре; а то значи рушење основа постојећег поретка у Русији. Мора се признати да је то властодршце у Русији више погађало него што је владајућу класу на Западу узбуђивала борба радничке класе која је већ почела на неки начин улазити у институционализоване оквире. Тим пре што је семе незадовољства које су сејали револуционари могло пасти (као што и јесте) на широку народну подлогу, јер је у полуфеудалној и заосталој Русији положај најширих слојева народа у буквалном смислу био неподношљив.

Док је руским револуционарима подстрек за борбу давао неиздрживо тежак материјални и друштвени положај народа, српски социјалисти су се ослањали на борбену револуционарну традицију свога народа с почетка XIX века, када је добрим делом успео, захваљујући антејској снази, да се отресе вековног туђинског ропства, а напореда са тим и феудалних окова. Због тога су се они у својим захтевима за коренитим друштвеним реформама дрзнули још и више. Видећи, наиме, главну препреку за довршавање дела народног ослобођења и уједињења у неспособности бирократског и аутократског система власти, социјалисти су се залагали не само за уклањање постојећих режима у два слободним српским земљама, Србији и Црној Гори, већ и за рушење Отоманске и Хабзбуршке монархије и стварање демократске федерације слободних југословенских народа. Али, власт се ипак није морала много узбуђивати због општих глобалних прокламација за чије остварење тада није било реалних основа. Далеко веће подозрење владајућих кругова изазвали су српски социјалисти када су својим утицајем на групу посланика допринели стварању озбиљне опозиције режиму у Народној скупштини. А када су, поврх тога, на општинским изборима 1875. године успели да у десетак општина у земљи освоје доста одборничких места, а у Крагујевцу да освоје комплетну општинску управу, па затим ту победу потврдили на корективним изборима 1876. године и прославили је демонстративним ношењем црвене заставе кроз град, није то, заиста, могло бити нимало пријатно не само за властодршце у Србији, већ и за оне у суседним земљама. За ове другене зато што су социјалисти тражили рушење поретка ствари у тим земљама — није то тада ни било реално остварљиво — већ због тога што су социјалисти у Србији почели (макар и само једним малим делом) освајати власт. А то би свакако могло заразно деловати на социјалисте у суседним земљама. Није, стога, ни мало случајно, што су поред српске, и мађарска и аустријска званична штампа жестоко нападе српске социјалисте поводом догађаја "Црвени барјак". Мађарска штампа је притом апеловала на своју владу да предузме све мере како би се спречило да се талас "кобног црвеног мора" не прелије из Србије у Мађарску.

Зато је Pester Lloyd, могло би се рећи бар делимично, с правом писао да су са становишта конкретне опасности за постојеће режиме социјалистичке

идеје у Русији и Србији пале на плодније тло него у другим европским земљама.

Уместо закључка, дали бисмо још једну напомену. Искуство и практичан рад револуционарних кругова Русије и Србије у народу тада, 60-тих и 70-тих година XIX века, као и разумевање народних проблема, уткани су у традицију руске и српске револуционарне мисли – живу традицију која пулсира јаче кад год се друштвене супротности заоштре. То је дошло до изражаја и у руској Октобарској револуцији 1917. године, и код нас у југословенској револуцији 1941-1945, које су успешно окончане поред осталог и зато што су се ослањале на народ и имале његову подршку.

БЕЛЕШКЕ

1. Према: *Arbeiter Wochen-Chronik*, Budapest, nr. 11, 1876.
2. *Benoit Malon, Svetozar Markovitch et Socialism serbe*, Le revue socialiste, Paris, Tom VIII, 1888.
3. *Woodford McClellan, Serbia end social democracy 1870-1878*, International Review of social History, Vol. XI (1966), part. 1.
4. Према: *Латинка Перовић, Српски социјалисти 19 века*, књ. I, Београд, 1985, 81.
5. *А. А. Зерчанинов, ...*, Руска књижевност, књ. II, Београд, 1947, стр. 307.
6. *Иван Очак, Нова грађа о српском социјалисти Мити Ценићу*, Новинарство, Београд, 1972, 1, 2, стр. 114-126.
7. *Виктор Г. Карасов, Србскиј демократ Живојин Жујович*. Публицистическаја дејатељност в России в 60-годах XIX в, Москва, 1874.
8. *С. Димитријевић, Преводна социјалистичка литература*, Београд, 1958.
9. *Др Хенрик Писарек, Иван Франко и Светозар Марковић, Токови револуције*, XIX, Београд, 1986.
10. Исто.
11. Према једном извору секција је приликом оснивања имала око 20 чланова којих 6 или 7 беху Срби, *La premiere International*, Recueil de documents poublié sou la direction de Jacques Freymand, Geneve (Publication de l'Institut universitaire de Hautes Etudes Internaional, No 48), Tom III, p. 437.
12. *Archives Bakounine II, Michel Bakounine et les Conflits dans l'Internationale 1872*, Leiden, 1965, pp. 215-216.
13. *Антон Трусов – Светозару Марковићу*, Женева, 31. маја 1870, Biblioteque Nationale, MSS. 838-839, Paris.
14. Искрпније о томе види: *Латинка Перовић*, н. д.
15. *Hermann Greulich, Das grüne Hüsl. Erinerungen*, Zürich, 1942. s. 52.
16. *Die Tagwacht*, Zürich, Nr. 30, 36, 38 40, 1970.
17. *Der Volksstaat*, Leipzig, Nr. 109-114, 1876.
18. *Der Volksstaat*, Nr. 62, 1873.

РЕЗИМЕ

Полазећи од једне котраверзне констатације из 1876. године о томе да су социјалистичке идеје у то време наишле на погодније тле у Русији и Србији него у другим европским земљама, аутор прилога указује у сажетом облику на порекло и садржај револуционарних идеја у Русији и Србији у XIX веку и на најважније облике односа револуционарних кругова ових двеју земаља. Основни закључак који аутор извлачи из поменуте констатације и наведених односа своди се на то да носиоци социјалистичких идеја у овим земљама нису били радници, већ прогресивна интелигенција која је у њима видела ослонац и средство за бржи општи, привредни, друштвени и духовни преображај ових заосталих аграрних земаља и за смањивање јаза који у том смислу постоји између њих и најнапреднијих развијених земаља Европе. Будући да су последице таквог стања у овим двома земљама погађале најшире слојеве народа, а да су главну сметњу променама на боље представљали владајући систем и недемократски режими, револуционарни кругови Русије и Србије су, ослањајући се на народ и заступајући његове интересе, тежиште своје активности стављали на борбу против владајућих режима, за које је таква њихова делатност представљала потенцијалну опасност.

En commencement d'une constatation contraveree de l'année 1876. que les idées socialistes à l'époque, ont été mieux accueillées en Russie et en Serbie, que dans les autres pays européens, l'auteur donne l'origine et le sujet de ces idées.

Dans les pays en question l'avant-garde socialiste n'était pas constituée des membres de la classe ouvrière, mais des intellectuelles progressifs. Ils considéraient les idées socialistes comme une base et un moyen pour un développement rapide économique, sociale, etc, de ces pays inférieurs et agraires, et pour qu'elles puissent atteindre les pays progressistes d'Europe.

Ils se sont combattus au nom du peuple, contre les régimes gouvernants.